

Бачинська О. М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри публічного управління,
менеджменту та інклюзивної економіки,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6994-469X>

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ КЛАСТЕРНИХ УТВОРЕНЬ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ

У статті здійснено теоретико-історичний аналіз генезису кластерної теорії в контексті еволюції економічної думки, просторової організації виробництва та інноваційного розвитку. Обґрунтовано еволюційний характер формування кластерної парадигми від ідей Й. Тюнена, А. Маршалла та Й. Шумпетера до теорій полюсів зростання Ф. Перру і кумулятивного розвитку Г. Мюрдала. Показано інтерпретацію кластерів як соціально вбудованих мереж у працях Дж. Бекаттіні та М. Грановеттера. Доведено систематизуючу роль М. Портера у формуванні цілісної моделі кластера як інструменту конкурентоспроможності. Узагальнено сучасні вітчизняні підходи до питання кластеризації – модель «5-G» М. Войнаренка та інституційні інтерпретації Ю. Ульянченка. Зроблено висновок щодо ефективності інноваційно-кластерної моделі та механізму кластерного відновлення на засадах економічної резиліентності для сталого розвитку країни.

Ключові слова: кластер, інноваційно-кластерна парадигма, конкурентоспроможність, синергійний ефект, мультиплікативний вплив, модель «Діамант» М. Портера, економічна резиліентність.

Olena Bachynska

Educational and Rehabilitation Institution of Higher
Education “Kamianets-Podilskyi State Institute”

THE GENESIS OF CLUSTER DEVELOPMENT AS AN INSTRUMENT FOR STRENGTHENING NATIONAL ECONOMIC COMPETITIVENESS

The article provides a comprehensive theoretical and historical analysis of the genesis of cluster theory in the context of the evolution of economic thought and the transformation of approaches to the spatial organization of production, innovation-driven development, and the competitiveness of economic systems. It is substantiated that the formation of the cluster paradigm has a long-term evolutionary nature and originates in the works of J. von Thünen, A. Marshall, and J. Schumpeter, who laid the conceptual foundations for the localization of economic activity, agglomeration effects, and innovation dynamics. Their ideas created the theoretical basis for understanding the spatial concentration of production and the role of innovation as a key driver of economic growth. It is demonstrated that the further development of the cluster approach is associated with the theories of growth poles proposed by F. Perroux and cumulative causation developed by G. Myrdal, which explain the mechanisms of spatial concentration of economic activity and the self-reinforcing nature of competitive advantages. These concepts made it possible to interpret clusters as dynamic systems capable of accumulating resources, knowledge, and human capital, thereby generating sustained centers of economic development. Particular attention is paid to the works of G. Becattini and M. Granovetter, within which clusters are interpreted as socially embedded network formations whose competitiveness is determined by the interaction of economic, social, and institutional factors. This perspective emphasizes the role of social capital, trust, and formal and informal networks in reducing transaction costs and stimulating innovation. It is argued that cluster theory acquired a coherent theoretical and applied framework in the works of M. Porter, who systematized previous research and proposed an integrated model of clusters as an effective instrument for enhancing national and regional competitiveness. The article also generalizes contemporary Ukrainian approaches to cluster development, including M. Voinarenko's pentagonal “5-G” model and the institutional interpretations proposed by Yu. Ulianchenko. It is concluded that the innovation-driven cluster model represents an effective mechanism for economic structural modernization, intensification of innovation and investment processes, and ensuring sustainable regional development under conditions of globalization and increasing international competition. A model for the cluster-based recovery mechanism based on the principles of economic resilience has been substantiated.

Keywords: cluster, innovation-driven cluster paradigm, competitiveness, synergistic effect, multiplicative impact, M. Porter's “Diamond” model, economic resilience.

Постановка проблеми та її актуальність. Посилення глобалізаційних процесів і загострення міжнародної конкурентної боротьби зумовлюють необхідність пошуку та впровадження ефективних інституційно-економічних механізмів підвищення конкурентоспроможності національних економічних систем. З огляду на те, що рівень конкурентоспроможності безпосередньо детермінується масштабами та якістю інноваційного потенціалу, кластерна модель розвитку, заснована на функціонуванні інноваційних кластерів, набуває статусу одного з провідних напрямів еволюції сучасної ринкової економіки.

Інноваційні кластери динамічно формуються та розвиваються в економіках різних країн світу незалежно від рівня їх соціально-економічного розвитку, що свідчить про універсальність даної організаційно-економічної моделі. Зокрема, в країнах Європейського Союзу функціонує понад 2500 кластерних утворень, які акумулюють близько 40 % загальної зайнятості та формують понад половину фонду оплати праці, що підтверджує їх вагомий роль у забезпеченні економічного зростання та соціальної стабільності.

Кластерна модель господарювання сприяє становленню конкурентоспроможної інноваційної економіки та водночас створює передумови для реалізації Цілей сталого розвитку ООН на період 2015–2030 років, зокрема у сферах продовольчої, екологічної та енергетичної безпеки. Усвідомлення сучасних теоретико-методологічних підходів до формування кластерів формують наукове підґрунтя для адаптації та впровадження інноваційно-кластерних моделей в економіці країни, що сприятиме структурній модернізації галузей, активізації інноваційно-інвестиційного розвитку регіонів, стимулюванню діяльності малого та середнього підприємництва, створенню нових робочих місць і розширенню експортного потенціалу національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кластерного розвитку досліджували зарубіжні науковці А. Маршалл [7] (агломераційні ефекти), М. Портер [8] (концепція кластерів як чинника конкурентоспроможності), П. Кругман (нова економічна географія), а також О. Сьольвелл, Г. Ліндквіст і К. Кетелс, які зосередилися на кластерних ініціативах і державній кластерній політиці. Значний внесок у розвиток теорії індустріальних районів і соціально-економічних взаємозв'язків у кластерах зробили Дж. Бекаттіні [5] та М. Грановеттер [6]. У вітчизняній науковій думці проблеми кластеризації економіки досліджували М. Войнаренко [1], Е. Данилишин, С. Смерічевська, Ю. Никитюк, Ю. Уляниченко [4] акцентуючи увагу на регіональному та галузевому аспектах кластерного розвитку в Україні. Разом із тим більшість робіт має переважно концептуальний або описовий характер і орієнтована на адаптацію зарубіжних моделей

до національних умов. Недостатньо вивченими залишаються питання впливу цифровізації та інноваційних екосистем на кластерний розвиток, а також функціонування кластерних моделей в умовах структурних криз і поствоєнного відновлення економіки.

Метою статті є здійснення комплексного теоретико-історичного аналізу генезису кластерної теорії в контексті еволюції економічної думки починаючи з XVIII ст. – етапу її зародження, пов'язаного з формуванням просторово-економічних концепцій та ідей Й. Тюнена, і завершуючи кінцем XX ст. – становлення сучасної кластерної парадигми у працях М. Портера. У межах дослідження передбачається ідентифікація ключових теоретико-методологічних підходів, концептуальних трансформацій і наукових інтерпретацій кластерних утворень, а також визначення їх ролі в розвитку теорій територіальної організації виробництва, конкурентоспроможності та інноваційного розвитку економічних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Генезис наукової парадигми «кластеру» вкорінений у фундаментальних працях класиків економічної думки А. Маршалла та Й. Шумпетера. Маршалл досліджував феномен концентрації спеціалізованих малих підприємств у певних місцевостях, що він називав «індустріальними районами» (industrial districts). У своїй праці «Принципи економічної науки» (1890 р.) він обґрунтував вигоди від територіальної концентрації спеціалізованих підприємств, виокремивши три ключові чинники зовнішньої економії (екстерналії):

1. Наявність спільного ринку кваліфікованої робочої сили.
2. Розвиток мережі спеціалізованих постачальників.
3. Ефект «технологічного переливу» (knowledge spillover), коли ідеї та інновації вільно циркулюють у професійному середовищі [7].

Шумпетер не описував «район» як фізичний простір так детально, як Маршалл, але він пояснив механізм групування «інноваційних комбінацій». Хоча термінологічна ідентифікація «кластеру» як самостійної категорії відбулася значно пізніше, саме ці вчені заклали концептуальний базис для розуміння ефектів локалізації та інноваційної динаміки [11].

Окремі науковці обґрунтовують позицію, відповідно до якої витокі кластерної теорії доцільно пов'язувати з працями представника німецької географічної школи економічної науки Й. Тюнена. У фундаментальному дослідженні «Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства та національної економіки» (1826 р.) ним було сформовано модель, відому як «теорія сільськогосподарського штандорта», що базується на низці ключових положень. Зокрема, в умовах економічно ізольованої держави з наявністю центрального міста, яке виконує функції єдиного рин-

ку збуту сільськогосподарської продукції та джерела постачання промислових товарів, оптимальна просторово-територіальна організація аграрного виробництва набуває форми системи концентричних зон різного радіуса з центром у зазначеному місті. При цьому диференціація цін на продукцію в межах простору зумовлюється транспортними витратами, що перебувають у прямій залежності від маси вантажу та відстані перевезення, внаслідок чого найбільш продуктивні та інтенсивні господарства доцільно розміщувати в безпосередній близькості до міського центру. Таким чином, у межах своєї концепції розміщення виробництва Й. Тюнен фактично заклав теоретичні засади концентрації та локалізації господарської діяльності, акцентувавши на визначальній ролі ринку збуту у формуванні просторової структури сільськогосподарського виробництва [2].

Ф. Перру та його «теорія полюсів росту» є критично важливою ланкою в еволюції кластерного підходу. Хоча Перру, як і його попередники, не вживав термін «кластер», він створив концепцію «динамізуючої галузі», яка за своїм змістом є ядром сучасного кластера. Вчений стверджує, що «зростання не з'являється всюди одночасно; воно проявляється в точках або полюсах росту з різною інтенсивністю; воно поширюється різними каналами і з різними кінцевими результатами для всієї економіки» [9].

Г. Мюрдаль у межах «теорії кумулятивного зростання» (1957 р.) заклав важливі теоретичні передумови розуміння кластерного розвитку територій та галузей. Згідно з цією концепцією, соціально-економічний розвиток має нерівномірний і самопідсилувальний характер: первинні переваги окремих регіонів або видів діяльності з часом не нівелюються, а акумулюються та поглиблюються. Мюрдаль доводив, що концентрація економічної активності в певних просторових осередках спричиняє виникнення позитивних зворотних зв'язків (ефектів поширення), які стимулюють подальший розвиток виробництва, інновацій, зайнятості та інфраструктури. Водночас менш розвинені території зазнають негативних кумулятивних ефектів (ефектів вимивання ресурсів), що посилює міжрегіональні диспропорції.

У контексті кластерного підходу теорія кумулятивного зростання пояснює механізми формування та еволюції кластерів як результат просторової концентрації взаємопов'язаних підприємств, постачальників, інституцій і людського капіталу, взаємодія яких забезпечує стійке нарощування конкурентних переваг. Таким чином, кластери постають не лише як наслідок початкових умов розвитку, а як динамічні системи здатні до самопосилення завдяки ефектам агломерації, спеціалізації та інституційної підтримки [8].

Дж. Бекаттіні у межах «теорії індустріальних районів» (кінець 1970-х рр. XX ст.) сформував одну з ключо-

вих концепцій сучасного кластерного підходу, зосередивши увагу на соціально-територіальній природі економічного розвитку. Науковець розглядав індустріальний район як локалізовану спільноту взаємопов'язаних малих і середніх підприємств, об'єднаних спільною спеціалізацією, історично сформованими виробничими традиціями та тісними соціальними зв'язками.

Згідно з підходом Дж. Бекаттіні, конкурентоспроможність індустріальних районів зумовлюється не лише економічними чинниками, а й поєднанням виробничої діяльності з локальним соціокультурним середовищем, що забезпечує високу мобільність знань, поширення інновацій, довіру між учасниками та гнучкість організації виробництва. Просторова концентрація підприємств сприяє формуванню спеціалізованого ринку праці, розвитку мережі локальних постачальників і кооперації, що знижує транзакційні витрати та підвищує адаптивність до змін ринкової кон'юнктури. У контексті кластерної теорії індустріальні райони Бекаттіні інтерпретуються як первинна форма кластерів, у яких синергія економічних, соціальних та інституційних взаємодій виступає ключовим джерелом стійкого регіонального розвитку та довгострокових конкурентних переваг [5].

У працях М. Грановеттера кластерний розвиток інтерпретується крізь призму теорії соціальних мереж та вбудованості економічних дій (embeddedness). Науковець обґрунтував положення, відповідно до якого економічна поведінка суб'єктів господарювання не є ізольованою, а формується в межах стійких соціальних взаємозв'язків, що істотно впливають на механізми координації, обміну ресурсами та поширення інформації.

У контексті кластерів М. Грановеттер наголошував на визначальній ролі мережевих зв'язків між підприємствами, інституціями та індивідами, зокрема поєднанні «сильних» і «слабких» зв'язків. Сильні зв'язки забезпечують довіру, стабільність взаємодії та зниження транзакційних витрат у межах локалізованих виробничих спільнот, тоді як слабкі зв'язки сприяють доступу до нових знань, інновацій і зовнішніх ринків. Саме така конфігурація мережі підсилює інноваційний потенціал і конкурентоспроможність кластерних утворень. Таким чином, підхід М. Грановеттера дозволяє розглядати кластери як соціально вбудовані мережі економічних агентів, у яких ефективність розвитку визначається не лише концентрацією підприємств у просторі, а й якістю соціальних відносин, рівнем довіри та інтенсивністю формальних і неформальних комунікацій, що формують стійкі конкурентні переваги на регіональному та національному рівнях [6].

Незважаючи на значущість ранніх розробок, тривалий час кластерний підхід залишався на периферії економічних досліджень. Відродження інтересу до цієї проблематики відбулося лише наприкінці XX

століття, що було зумовлено глобалізацією ринків та посиленням ролі конкурентоспроможності. Центральною фігурою в сучасній інтерпретації кластерної концепції став М. Портер. У своїй роботі «Конкурентна перевага країн» (1990 р.) він систематизував розрізнені ідеї попередників та запропонував комплексне бачення кластеру як системи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг та пов'язаних з ними установ. Портер довів, що конкурентоспроможність окремого підприємства значною мірою залежить від якості бізнес-середовища та інтенсивності взаємодії всередині територіально-галузевого об'єднання. Завдяки його моделі кластерна теорія трансформувалася з абстрактної концепції у дієвий інструмент державної та регіональної політики, що спрямований на стимулювання інновацій та підвищення економічної ефективності.

В цілому зміст кластерної теорії М. Портера розкриває через модель «Діамант», яка містить такі ключові чотири компоненти (Рис. 1).

- *Факторні умови* відображають наявність і рівень розвитку базових та спеціалізованих ресурсів, зокрема природних, трудових і капітальних, а також фізичної, адміністративної, інформаційної, наукової й технологічної інфраструктури. Саме сукупність цих факторів формує передумови для підвищення якості виробництва та визначає напрями галузевої спеціалізації;

- *Попит на умови* характеризується параметрами внутрішнього ринку щодо відповідних товарів і послуг, зокрема рівнем вимогливості та обізнаності місцевих споживачів, випереджальним характером їхніх

потреб порівняно з іншими ринками, а також наявністю специфічного локального попиту у вузьких сегментах, здатного трансформуватися у конкурентні переваги на міжнародному рівні;

- *Галузі-постачальники та підтримуючі галузі* визначаються ступенем розвитку конкурентоспроможних локальних постачальників, наявністю споріднених і допоміжних видів економічної діяльності, що забезпечують ефективні міжгалузеві зв'язки, обмін знаннями та інноваційне середовище;

- *Стратегія, структура та суперництво фірм* охоплюють умови формування, організаційні засади та практики управління підприємствами в межах національної економіки, а також інтенсивність і характер внутрішньої конкуренції, яка стимулює підвищення ефективності, інноваційності та адаптивності суб'єктів господарювання.

В сукупності зазначені елементи, взаємодіючи між собою та під впливом уряду й випадкових чинників, формують системну модель національної та галузевої конкурентоспроможності.

Формування кластерних утворень спрямоване передусім на інституціоналізацію та інтенсифікацію конкурентної взаємодії суб'єктів господарювання в межах відповідних ринків. Відповідно до концептуального підходу М. Портера, кластерна модель чинить багатовимірний вплив на конкурентне середовище, який проявляється у трьох базових площинах.

По-перше, функціонування кластерів зумовлює зростання продуктивності підприємств-учасників. Суб'єкти кластерних об'єднань здійснюють господарську діяльність в умовах високої інтенсивності

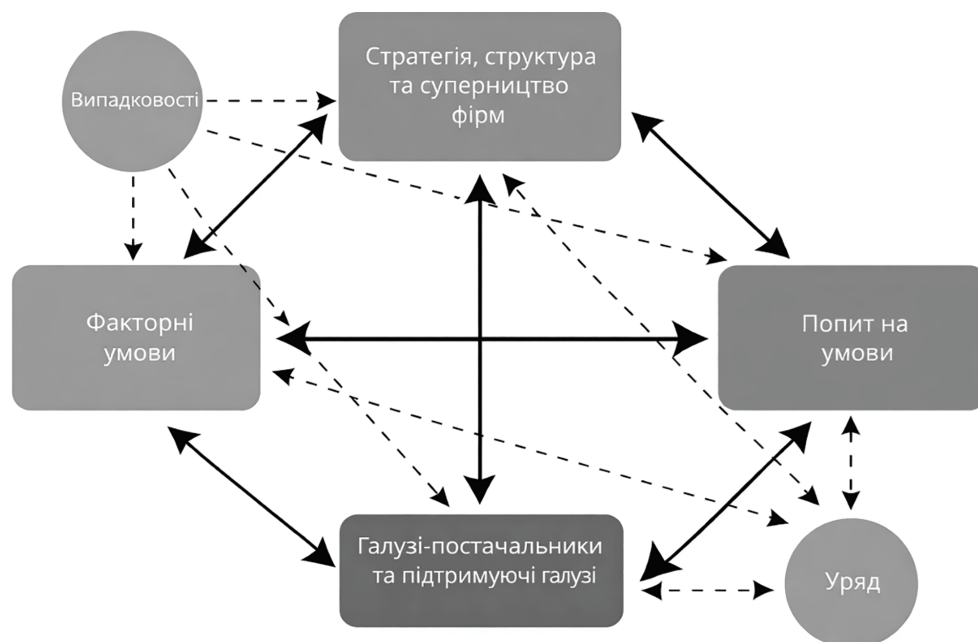

Рис. 1. Модель Портера «Діамант»

Джерело: сформовано автором на основі [10]

обміну матеріальними, інформаційними, трудовими та наукоємними ресурсами, що формує передумови для підвищення операційної та технологічної ефективності. Доступ до спільної виробничої та інноваційної інфраструктури, спеціалізованих компетенцій, технологічних рішень і комунікаційних мереж забезпечує скорочення трансакційних витрат, прискорення процесів ухвалення управлінських рішень та посилення індивідуальної конкурентоспроможності підприємств у межах кластерного простору.

По-друге, кластерні структури сприяють посиленню інноваційної динаміки та підвищенню керованості інноваційних процесів. Концентрація в межах кластерів споживачів, виробників і суміжних інституцій забезпечує більш адекватне та оперативне реагування на зміну ринкових запитів порівняно з ізольованими підприємствами. Інтенсивність формальних і неформальних комунікацій, відкритість каналів поширення технологічних новацій, а також постійний інноваційний тиск з боку конкурентів формують середовище прискореної генерації, адаптації та дифузії інновацій. За таких умов підприємства змушені систематично впроваджувати нові продукти, процеси та організаційні рішення, використовуючи як власні розробки, так і результати інноваційної діяльності інших учасників кластеру.

По-третє, кластери виступають каталізаторами підприємницької активності та формування нових суб'єктів господарювання. Високий рівень просторової концентрації взаємопов'язаних галузей, поставальників, сервісних компаній та спільних ресурсів сприяє зниженню бар'єрів входу на ринок і створює сприятливі умови для появи нових підприємств. Стабільний попит, сформований у межах кластерного середовища, а також наявність усталених ринків збуту стимулюють залучення нових виробників і поставальників, що забезпечує розширення кластерної структури та посилює її мультиплікативний вплив на регіональний економічний розвиток [10].

Вагомою функціональною характеристикою кластерів є їх спроможність залучати прямі іноземні інвестиції та інтегрувати підприємства-учасники у глобальні ринки й міжнародні ланцюги створення доданої вартості. Така інтеграція сприяє модернізації виробничих процесів, упровадженню інноваційних організаційно-управлінських моделей і формуванню стійких конкурентних переваг. Вихід на міжнародні ринки забезпечує кластерам доступ до передових технологій, спеціалізованих знань і сучасних управлінських практик, що підвищує їхню адаптивність та конкурентоспроможність у глобалізованому економічному просторі.

Вітчизняні вчені також не залишилися осторонь вивчення питання кластеризації. Так, у наукових дослідженнях М. Войнаренка концепція кластерного

розвитку конкретизується через п'ятикутну модель «5-G», яка відображає системний підхід до формування та функціонування кластерів у національній і регіональній економіці. Зазначена модель відображає синергію економічних, інституційних, наукових і соціальних чинників, що визначають результативність кластерів. У межах цієї концепції кластери розглядаються як інноваційно орієнтовані мережеві системи, розвиток яких забезпечується узгодженою взаємодією держави, бізнесу, науки, інфраструктури та суспільства в умовах глобальної конкуренції [1].

Ю. Ульяновський інтерпретує кластер як детермінований глобалізаційними викликами соціо-економічний інститут, що виконує функцію нівелювання системної невизначеності через розбудову специфічного інформаційного простору. У межах даної парадигми вектор цілепокладання кластерних структур зміщується з короткострокової максимізації прибутку на формування мультифакторного підґрунтя для сталого регіонального розвитку та імплементацію механізмів консенсусної взаємодії економічних агентів [4].

У таблиці 1 систематизовано еволюцію наукових поглядів на природу кластерних утворень.

В умовах поглиблення глобалізаційних процесів, інтенсифікації міжнародної конкуренції та структурної трансформації світового господарства інноваційний розвиток набуває статусу системоутворюючого чинника довгострокової конкурентоспроможності національних економік. Перехід до інноваційної моделі економічного зростання розглядається не лише як інструмент підвищення ефективності виробничих систем, а й як ключова детермінанта забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, зростання суспільного добробуту та підвищення якості життя населення.

У ХХІ столітті інноваційний вектор розвитку стає домінуючим пріоритетом стратегічних програм і політик економічного розвитку більшості країн, що зумовлено зростаючою роллю наукоємних технологій, цифровізації та мережевих форм організації виробництва. Результативність інноваційного розвитку національної економіки визначається рівнем сформованості та структурною збалансованістю її інноваційного потенціалу, а також ефективністю інституційних механізмів генерації, дифузії та комерціалізації інновацій.

За таких умов кластеризація економічного розвитку постає як одна з базових організаційно-економічних форм активізації інноваційних процесів і підвищення синергійної взаємодії суб'єктів господарювання, науково-освітніх установ та інфраструктурних елементів. Інноваційні кластери функціонують як складні відкриті системи, що забезпечують концентрацію ресурсів, прискорення трансферу знань і технологій, а також формування стійких конкурентних переваг.

Порівняльний аналіз концептуальних підходів до кластеризації

Науковець	Базова концепція	Ключовий фактор розвитку	Природа та джерело переваг	Роль зв'язків та взаємодії
А. Маршалл	«Індустріальний район»	Територіальна концентрація та зовнішня економія.	Зниження витрат; спадковість професійних навичок («промислове повітря»).	Неформальний обмін знаннями між малими локалізованими фірмами.
Й. Шумпетер	«Інноваційні комбінації»	Роль підприємця-інноватора та динамічні зміни.	Підвищення показників через «процес творчого руйнування» та нові комбінації.	Взаємозв'язок між інвестиціями та циклічним технологічним оновленням.
Ф. Перру	«Полнос росту»	Домінування лідируючої галузі (Industrie motrice).	Ефект мультиплікації; концентрація економічних сил у «полі тяжіння».	Ієрархічні прямі та зворотні зв'язки («ефект втягування» суміжних галузей).
Г. Мюрдаль	«Кумулятивне зростання»	Самопосилення розвитку («спіраль»).	Ефект «поширення» проти ефекту «вимивання» ресурсів.	Динамічне самовідтворення системи через приплив капіталу та талантів.
Дж. Бекаттіні	Соціо-територіальний район	Соціальний капітал та локальна громада.	Гнучка спеціалізація; культурна ідентичність та спільні цінності.	Високий рівень довіри; мережева взаємодія малих та середніх підприємств.
М. Грановеттер	Соціальна вкоріненість	Архітектура соціальних мереж.	Зниження транзакційних витрат; доступ до знань через «слабкі зв'язки».	Особистісні відносини як фундамент економічних транзакцій.
М. Портер	Конкурентний кластер	Модель «Діамант»	Зростання інноваційної спроможності та глобальної конкурентоспроможності.	Синергія бізнесу, наукових установ та державних інституцій.
М. Войнаренко	П'ятикутна модель «5-G»	Інституційна конвергенція.	Енерго-ефективність, екологічність та освітній потенціал.	Поєднання інтересів влади, освіти, бізнесу та громади.
Ю. Ульяновченко	Соціо-економічний інститут	Формування специфічного інформаційного простору та нових мотивацій.	Зниження рівня невизначеності в умовах глобалізації; сталий розвиток регіону.	Гармонізація та узгодження інтересів учасників; розширення багатовимірності економічного простору.

Джерело: сформовано автором

У цьому контексті Т. Оніпко розглядає інноваційно-кластерний розвиток як інтегровану модель просторово-економічної організації, здатну забезпечити підвищення конкурентоспроможності на різних ієрархічних рівнях – від товарів і послуг, підприємств та галузей до економік регіонів, міст і національної економічної системи загалом. Саме тому інноваційно-кластерна парадигма набуває особливого значення в умовах прискореної динаміки трансформаційних процесів сучасних економічних систем [3].

В умовах структурних криз і поствоєнного відновлення економіки функціонування кластерних моделей отримує особливої науково-практичної значущості, оскільки саме кластери здатні забезпечувати адаптивну перебудову виробничих, інноваційних та інституційних зв'язків у середовищі підвищеної невизначеності. У кризових і постконфліктних умовах кластерні утворення трансформуються з інструментів підвищення конкурентоспроможності у механізми економічної резилієнтності, концентрації ресурсів

та прискореної реконфігурації ланцюгів створення доданої вартості. Водночас деструкція інфраструктури, розриви міжфірмових коопераційних зв'язків і обмеженість інвестиційних ресурсів істотно ускладнюють реалізацію класичних кластерних моделей, зумовлюючи необхідність їх теоретичного перегляду та методологічного оновлення.

Для вирішення проблем функціонування кластерних моделей в умовах структурних криз і поствоєнного відновлення економіки доцільно розробити адаптивно-відновлювальний механізм кластерного розвитку, що буде поєднувати інституційні, економічні, інноваційні та просторові інструменти (Рис. 2). Його сутність полягає у поетапній реконфігурації кластерних зв'язків із урахуванням кризових обмежень, потреб відбудови та стратегічних цілей структурної модернізації економіки.

На інституційному рівні механізм передбачає формування спеціалізованих координаційних центрів (кластерних офісів відновлення), які забезпечують

узгодження дій держави, бізнесу, наукових установ і міжнародних донорів, а також адаптацію нормативно-правового середовища до умов поствоєнної економіки. *Економічний рівень* ґрунтується на запровадженні цільових фінансових інструментів підтримки кластерів (грантові програми, пільгове кредитування, механізми державно-приватного партнерства), спрямованих на відновлення виробничих потужностей і ланцюгів створення доданої вартості. На *інноваційно-технологічному рівні* ключовим елементом механізму виступає інтеграція кластерів у цифрові та інноваційні екосистеми, що дозволяє компенсувати просторові обмеження шляхом розвитку мережових форм взаємодії, трансферу знань і технологій. *Просторово-регіональний рівень* передбачає диференційований підхід до формування кластерних моделей з урахуванням smart-спеціалізації та оцінки відновлювального потенціалу конкретних територій. Завершальним елементом механізму є *система моніторингу та оцінювання ефективності*, яка базується на індикаторах економічної резиліентності, інноваційної активності та соціально-економічного ефекту кластерів, що забезпечує коригування державної та регіональної політики відновлення на засадах доказовості та довгострокової стійкості.

Ефективність запропонованої моделі визначається її здатністю до адаптації під специфічні потреби депресивних та постраждалих територій через впровадження принципів smart-спеціалізації. Диференційо-

ваний підхід дозволяє виявити унікальні конкурентні переваги регіонів, що у поєднанні з трансфером технологій забезпечує не просто фізичне відбудування, а структурну перебудову економіки і дозволить мінімізувати неефективні витрати бюджетних та донорських коштів.

Висновки. У результаті комплексного теоретико-історичного дослідження еволюції кластерної парадигми встановлено, що формування сучасної концепції кластеризації пройшло тривалий шлях трансформації – від вивчення ефектів територіальної локалізації виробництва (А. Маршалл) та інноваційної динаміки (Й. Шумпетер) до системних інституційних інтерпретацій. Можемо стверджувати, що кластер є не просто географічною концентрацією підприємств, а складною динамічною системою, здатною до самопосилення конкурентних переваг завдяки кумулятивним ефектам та соціальній вкоріненості економічних зв'язків. Інноваційно-кластерна модель сьогодні виступає універсальним та високоєфективним механізмом модернізації економіки, оскільки забезпечує синергію між державним управлінням, бізнесом, наукою та суспільством. Впровадження таких моделей є критично важливим для підвищення національної конкурентоспроможності, активізації інвестиційних процесів та імплементації стратегій сталого розвитку в умовах інтенсивної міжнародної конкуренції.

Рис. 2. Модель механізму кластерного відновлення на засадах економічної резиліентності

Джерело: сформовано автором

В умовах кризи кластери стають головним інструментом економічної стійкості, оскільки вони здатні швидко адаптувати зв'язки між бізнесом та державою. Запропонована модель відновлення базується на поєднанні чотирьох ключових елементів: координаційних центрів (інституції), цільового фінансування (економіка), цифрових мереж (технології) та враху-

вання особливостей кожної території (простір). Така багаторівнева структура дозволяє не лише відбудувати зруйновані потужності, а й модернізувати економіку за принципом smart-спеціалізації. Завдяки системі моніторингу, державна політика стає гнучкою, що забезпечує ефективне використання інвестицій і створює фундамент для довгострокового економічного зростання.

Література:

1. Войнаренко М.П. Кластери в інституційній економіці : монографія. Хмельницький : ХНУ, ТОВ «Тріада-М», 2011. 502 с.
2. Карпенко А., Гурбик Ю., Карпенко Н. Генезис кластерної теорії в економічній науці. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2021. Вип. 26. С. 4–16.
3. Оніпко Т.А. Концепція впливу інноваційно-кластерного розвитку на конкурентоспроможність економічних систем. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: економічні науки*. Полтава : ПУЕТ, 2018. № 5 (90). С. 37–44.
4. Ульянченко Ю. Інституціональні фактори інноваційного розвитку регіонів на основі кластерного підходу. *Публічне управління: теорія та практика*. Харків, 2010. № 2. С. 184–189.
5. Becattini G. Dal settore industriale al distretto industriale. Alcune considerazioni sull'unità d'indagine dell'economia industriale. *Rivista di Economia e Politica Industriale*, 1979. Vol. 1. Pp. 7–21.
6. Granovetter M. Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 1985. No. 91(3). Pp. 481–510.
7. Marshall A. Principles of Economics. Vol. 1 (First ed.). London: Macmillan, 1890. 627 p.
8. Myrdal G. Economic theory and under-developed regions. N.Y. : Harper & Row, 1957. P. 23–37.
9. Perroux F. Economic Space: Theory and Applications. *Quarterly Journal of Economics*, 1950. Vol. 64. No. 1. pp. 89–104.
10. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990. 896 p.
11. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Cambridge : Harvard University Press, 1934. 196 p.

References:

1. Voinarenko M.P. (2011). Klasteri v instytutsiinii ekonomitsi [Clusters in the institutional economy]: monohrafiia. Khmelnytskyi: KhNU, TOV "Triada-M".
2. Karpenko A., Hurbyk Yu., Karpenko N. (2021). Henezys klasternoi teorii v ekonomichnii nautsi [Genesis of cluster theory in economic science]. *Regional aspects of the development of the productive forces of Ukraine*, no. 26, pp. 4–16.
3. Onipko T.A. (2018). Kontseptsiia vplyvu innovatsiino-klasterneho rozvytku na konkurentospromozhnist ekonomichnykh system [The concept of the impact of innovation-cluster development on the competitiveness of economic systems]. *Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences*, no. 5 (90), pp. 37–44.
4. Ulianchenko Yu. (2010). Instytutsionalni faktory innovatsiinoho rozvytku rehioniv na osnovi klasterneho pidkhdou [Institutional factors of innovative development of regions based on the cluster approach]. *Public administration: theory and practice*, no. 2, pp. 184–189.
5. Becattini G. (1979). Dal settore industriale al distretto industriale. Alcune considerazioni sull'unità d'indagine dell'economia industriale [From the industrial sector to the industrial district. Some considerations on the unit of investigation of industrial economics]. *Rivista di Economia e Politica Industriale*, no. 1, pp. 7–21.
6. Granovetter M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, no. 91(3), pp. 481–510.
7. Marshall A. (1890). Principles of Economics. Vol. 1 (First ed.). London: Macmillan.
8. Myrdal G. (1957). Economic theory and under-developed regions. N.Y.: Harper & Row, pp. 23–37.
9. Perroux F. (1950). Economic Space: Theory and Applications. *Quarterly Journal of Economics*, no. 64(1), pp. 89–104.
10. Porter M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press.
11. Schumpeter J. A. (1934). The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Cambridge: Harvard University Press.

Дата надходження статті: 13.04.2026

Дата прийняття статті: 04.05.2026

Дата публікації статті: 29.06.2026